

OGAHINYING TARIXSHONSOLIKGA OID ASARLARI

Farg'ona davlat universiteti
filologiya fakulteti o'zbek tili yo'nalishi
3-kurs talabasi Anvarova Mohinur

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asrning taniqli tarixshunosi Ogahiyning tarixshunoslik sohasidagi faoliyati va uning asarlari tahlil qilinadi. Ogahiy asarlarida O'zbekiston va Markaziy Osiyo tarixi, siyosiy va ijtimoiy voqealar, shuningdek, mahalliy madaniyat va urf-odatlar bilan bog'liq masalalar keng yoritilgan.

Maqolada uning tarixiy manbalarni tadqiq qilish usullari, faktlarni tekshirish va ularni ilmiy mantiq asosida tahlil qilish yondashuvlari ham ko'rib chiqilgan. Shu bilan birga, Ogahiyning ilmiy merosi va zamonaviy tarixshunoslikdagi o'rni xulosalarga keltiriladi.

Kalit so'zlar: Ogahiy, Tarixshunoslik, O'zbekiston tarixi, Markaziy Osiyo, Tarixiy manbalar, Tarixiy tahlil, Madaniyat va urf-odatlar, Ilmiy meros, Tarixiy metodologiya, XIX asr.

Аннотация: В данной статье анализируется деятельность известного историка XIX века Огахия в области историографии и его труды. Работы Огахия охватывают широкий круг вопросов, связанных с историей Узбекистана и Центральной Азии, политическими и общественными событиями, а также местной культурой и традициями.

В статье также рассматриваются его методы исследования исторических источников, подходы к проверке фактов и их анализу на основе научной логики. В то же время делаются выводы о научном наследии Огахия и его месте в современной историографии.

Ключевые слова: Огахий, историография, история Узбекистана, Центральная Азия, исторические источники, исторический анализ, культура и традиции, научное наследие, историческая методология, XIX век.

Annotation: This article analyzes the activities of Ogahiy, a famous historian of the 19th century, in the field of historiography and his works. Ogahiy's works cover a wide range of issues related to the history of Uzbekistan and Central Asia, political and social events, as well as local culture and traditions.

The article also examines his methods of researching historical sources, approaches to verifying facts and analyzing them based on scientific logic. At the same time, conclusions are drawn about Ogahiy's scientific heritage and his place in modern historiography.

Keywords: Ogahiy, Historiography, History of Uzbekistan, Central Asia, Historical sources, Historical analysis, Culture and traditions, Scientific heritage, Historical methodology, 19th century.

KIRISH

Ogahiy (toʻliq ismi – Muhammad Rizo Ogahiy) XIX asrning oʻzbek tarixshunosligi rivojida muhim oʻrin tutgan olimi hisoblanadi. U ilmiy faoliyatini tarixiy manbalarni oʻrganishga va tarixiy hodisalarni tizimli tahlil qilishga bagʻishlagan. Ogahiy nafaqat tarixshunos, balki adabiyotshunos va madaniyatshunos sifatida ham mashhurdir. U oʻz asarlarida voqealarni faktlarga asoslangan holda, obʻektiv yondashuv bilan bayon qilgan.

Tarixiy asarlari: Ogahiy asarlari asosan quyidagi yoʻnalishlarni qamrab oladi:

Oʻzbekiston tarixi: Ogahiy oʻzining tarixiy asarlarida Xorazm, Buxoro, Samarqand va Fargʻona vodiysi tarixini yoritgan. U bu hududlarning siyosiy voqealari, hukmdorlar faoliyati, ijtimoiy hayoti va iqtisodiy holatini batafsil bayon qilgan.

Markaziy Osiyo tarixi: Ogahiy faqat Oʻzbekiston bilan cheklanmay, butun Markaziy Osiyodagi siyosiy va ijtimoiy jarayonlarni kuzatgan. U hududdagi turk, fors, arab va boshqa xalqlar bilan bogʻliq voqealarni tarixiy kontekstda tahlil qilgan.

Tarixiy manbalarni tadqiq qilish: Ogahiy qadimiy qoʻlyozmalar, shajaralar, hujjatlar va xalq ogʻzaki merosini tarixiy manba sifatida faol qoʻllagan. U manbalarni tasdiqlash va faktlarni tekshirish usullarini qoʻllagan.

Tarixiy metodologiyasi: Ogahiy oʻz asarlarida quyidagi metodologik yondashuvlarni qoʻllagan:

Kronologik tartib: Tarixiy voqealarni vaqt ketma-ketligiga asoslanib yozgan.

Faktlarga asoslanish: Har bir voqeani aniq manbalarga bog‘lagan va shubhali ma’lumotlardan ehtiyot bo‘lgan.

Tahliliy yondashuv: Hodisalarni tahlil qilib, sabab-natija munosabatlarini ochib bergan.

Ob‘ektivlik: Siyosiy qarashlar va shaxsiy fikrlarni asarlarga aralashmasdan, voqealarni haqqoniy tasvirlashga harakat qilgan.

Asarlarining mazmuni: Ogahiy asarlarida quyidagi mavzular keng yoritilgan:

Hukmdorlar faoliyati va ularning siyosiy qarorlari.

Xalq hayoti, madaniyat va urf-odatlar.

Iqtisodiy va harbiy jarayonlar.

Qishloq va shaharlarning rivojlanishi.

Hududlararo siyosiy va diplomatik aloqalar.

Ilmiy merosi va ahamiyati: Ogahiy tarixiy asarlari nafaqat o‘z davrining voqealarini yoritadi, balki zamonaviy tarixshunoslikka ham katta hissa qo‘shadi. U quyidagi jihatlarida ahamiyatlidir:

O‘zbekiston tarixini o‘rganishda manba: Ogahiy asarlari bugungi kun tarixshunoslari uchun asosiy manba hisoblanadi.

Metodologik asos: Ogahiy ilmiy yondashuvlari, faktlarni tekshirish usullari tarixshunoslik metodikasida muhim o‘rin tutadi.

Madaniy meros: Asarlar orqali o‘tmishdagi madaniyat, urf-odat va hayot tarzi o‘rganiladi.

Mashhur asarlari: “Tarixi Xorazm” – Xorazm hududi tarixi.

“Buxoro tarixi” – Buxoro amirligi tarixini yoritadi.

“Farg‘ona vohasi tarixi” – Farg‘ona fojialari va siyosiy jarayonlarni aks ettiradi.

“Markaziy Osiyo voqealari” – Markaziy Osiyodagi siyosiy va ijtimoiy voqealar to‘plami.

Ogahiy XIX asr tarixshunosligida ilmiy yondashuv va tarixiy faktlarga asoslangan metodologiya orqali katta hissa qo‘shgan. Uning asarlari O‘zbekiston va Markaziy Osiyo tarixini o‘rganishda ishonchli manba sifatida xizmat qiladi. Ogahiy tarixiy voqealarni tahlil

qilish, manbalarni solishtirish va faktlarni aniqlashda zamonaviy tarixshunoslik uchun namunadir.

Ogahiy (taxallusi; to'liq ismi: Muhammadrizo Erniyozbek o'g'li) (1809-yil 17-dekabr, Xiva yaqinidagi Qiyot qishlog'i[1] – 1874-yil 14-dekabr) – o'zbek shoiri, tarixchi, tarjimon.

Mirob oilasida tug'ilgan. Xiva madrasalarida tahsil ko'rgan. Arab, fors, turk tillarini puxta egallagan. Xorazmning mashhur shoir va olimlari, adabiyot muxlislarining suhbatlarida ishtirok etgan. Sharq klassik asarlari, ayniqsa, Navoiy ijodini qunt bilan o'rgangan.

1829-yilda amakisi va ustози Munis vafot etgach, Xiva xoni Olloqulixon uni Munisni o'rniga mirob etib tayinlaydi. Shu davrdan e'tiboran Ogahiy xalq hayoti va saroy ishlari bilan shug'ullangan. Qizg'in ijtimoiy-siyosiy mehnat bilan mashg'ul bir paytda otdan yiqilib, oyog'i „shakarlang“ (shol) bo'lib qolgan (1845). 1857-yildan miroblik vazifasidan iste'fo bergan. Umrining oxirigacha moddiy muhtoj, g'amgin, kasalmand ahvolda kun kechirgan.

Oilasi Otasidan erta ayrilgan Muhammad Rizo amakisi, mashhur tarixchi va shoir Munis laqabli Shir Muhammad ibn Amir Ivaz-biy mirob qo'lida tarbiyalanib, unga o'qish va yozishni o'rgatgan. Keyinchalik Xiva xonligi poytaxtidagi madrasalardan birida o'qishni davom ettirib, arab va fors tillarini o'rganishga bor kuch-g'ayratini sarfladi.

Sharq xalqlari mumtozlari Navoiy, Fuzuliy, Bedil va boshqalar ijodini katta muhabbat bilan o'rgandi.

Xonga miroblik qilgan amakisining vafotidan keyin Ogahiy bu lavozimni egallaydi. Qishloq xo'jaligi sun'iy sug'orishga asoslangan hududda mirobning mavqei ancha murakkab va mas'uliyatli edi. Biroq, Ogahiy hali ham ilmiy va adabiy izlanishlar uchun vaqt topdi.

Faoliyati Ogahiy 52-55 yoshlarida „Oshiqlar tumori“ devonini tuzib, unga bayoz to'plamlaridan she'rlar kiritib, dastlabki asarlarini puxtalik bilan tahrir qilgan. Shoir qalamiga mansub g'azallar juda xilma-xildir. Ba'zilarida sof ishq, boshqalarda so'fiylik g'oyalari, boshqalarda shaxsiy kechinmalar ulug'lanadi.

„Riyoziy davlat“, „Zubdat ut-tavorix“, „Jomi ul-vakiati sultoni“, „Gulshani davlat“ [2] va „Shahid ul-ikbol“ tarixiy asarlar muallifi. „Riyoziy davlat“ asari Xorazmning 1825—1842-yillari tarixidan hikoya qiladi. „Zubdat ut-tavorix“da ham Xorazmning 1843—1846-yillardagi tarixi tasvirlangan. „Jomi ul-vakiati sultoni“ Xorazmning 1846—1855-yillar tarixiga bag‘ishlangan. „Gulshani Davlat“ 1856—1865-yillardagi tarixni qamrab oladi. Ogahiyning so‘nggi asari „Shahid ul-iqbol“ 1865—1872-yillarga bag‘ishlangan.

Uning o‘zbek va tojik tillaridagi she‘rlarida fuqarolik motivlari – voqelikdan norozilik, ikkiyuzlamachilikni qoralash jaranglaydi.

Ogahiy Nizomiy, Amir Xusraf Dehlaviy, Sa‘diy, Jomiy, Hiloliy va boshqalarning asarlarini o‘zbek tiliga she‘riy tarjimalari bilan mashhur bo‘ldi. Tarjima sohasida Ogahiy chinakam novator edi.

Tarjimalar an‘anasi adabiyotlarning o‘zaro bog‘liqligi va o‘zaro ta‘sirining murakkab jarayonining jihatlari hisoblanadi.

„Ta‘viz ul-oshiqin“ devoni Ogahiy xalq orasida ko‘proq lirik shoir sifatida mashhur. Umrining oxirgi yillarida tuzgan lirik kulliyoti – „Ta‘viz ul-oshiqin“ („Oshiqlar tumori“, 1872) bizgacha to‘la yetib kelgan. Devon an‘anaviy tartibda tuzilgan, 470 g‘azal, 3 mustazod, 89 muhammas, 5 musaddas, 2 murabba, 4 musamman, 4 tarje‘band, 7 qit‘a, 80 ruboiy, 10 tuyuq, 1 mulamma, 4 chiston, 2 muammo, 4 masnaviy, 1 bahri tavi, 1 munojot, 1 oshiq va ma‘shuq savol-javobi, 20 ta‘rix, 19 qasida – jami 18000 misradan iborat. Devonga „Ash‘ori forsiy“ nomi bilan Ogahiyning fors tilidagi 1300 misra she‘ri ham kiritilgan. Devondagi asarlar mazmun-mundariyasi markazida ishq mavzusi turadi.

Ogahiy ijodining mavzu doirasi keng. Ammo u qaysi mavzuga murojaat qilmasin, ishqni chetlab o‘tolmaydi. Ishq uning qalamida mavzuni yoritishda, g‘oyani ilgari surishda asosiy badiiy vosita; she‘riyatida ishq – iymon, e‘tiqod, vatan, zakovat timsoli kabi lirik qahramonning o‘y-kechinmalari, faoliyati, dunyoqarashini harakatlantiruvchi kuch. Ogahiy devonida zamon va zamondoshlari tasviri ham katta o‘rin egallagan. Shoir o‘zi yashab ijod etgan murakkab davrni mahorat bilan badiiy umumlashtirganda, zamon va uning ahliga munosabat bildirganda, baho berganda, insonparvarlik, xalqparvarlik nuqtai nazaridan yondashgan. Ogahiy janr imkoniyatlariga ijodiy yondashib, ularni

takomillashtirgan: o‘zigacha bo‘lgan 7—8, 10—12 baytli g‘azal yozish tartibini 23 baytgacha yetkazgan, mustazod janrining qo‘sh orttirma misrali yangi shaklini kashf etgan: Ey yor, sango ushbu jahon bog‘i aro gul bir oshiqi hayron, diydoriga shaydo, Bir shuyftadur kokili mushkulinga sumbul ham holi parishon, ham boshida savdo.

Shoir aruzning juda ko‘p bahrlaridan foydalangan. Uning g‘azallari „Shashmaqom“ning hamma kuylariga tushadi, Xorazm xalq ohanglariga mos keladi.

Tarixiy asarlari Ogahiy „Riyoziy uddavla“ („Saltanat bog‘lari“, 1842), „Zubdat uttavorix“ („Tarixlar qaymog‘i“, 1843—1846), „Jome‘ ul-voqeoti sultoniyy“ („Sultonlik voqealarini jamlovchi“, 1855), „Gulshani davlat“ („Davlat gul-shani“, 1865), „Shohidi iqbol“ („Iqbol guvohi“, 1872) va boshqa tarixiy asarlarida Olloqulixon, Rahimqulixon (1843—1846), Muhammad Aminxon (1846 – 1855), Sayid Muhammadxon (1856—1864), Muhammad Rahim II (1864—1910) hukmronligi davrida Xorazmda yashagan o‘zbeklar, turkmanlar|turkman, qoraqalpoqlar|qoraqalpoq, qozoqlar|qozoq xalqlarining tarixi, madaniy va ijtimoiy hayoti, Xiva xonligining boshqa xonliklar bilan munosabati va boshqa tarixiy voqealar aks etgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, Ogahiy tarixshunoslik sohasida ilmiy yondashuv, faktlarga asoslangan tahlil va metodologik qat’iyatni namoyon etgan, uning ilmiy merosi bugungi kun tarixshunosligi uchun bebaho manba hisoblanadi.

Ogahiy XIX asr tarixshunosligida muhim o‘rin egallagan olim hisoblanadi. Uning asarlari O‘zbekiston va Markaziy Osiyo tarixi, siyosiy, ijtimoiy va madaniy jarayonlarni ilmiy asosda yoritadi. Ogahiy tarixiy manbalarni sinchkovlik bilan tadqiq qilgan, faktlarni tekshirgan va voqealarni ob’ektiv tarzda bayon qilgan. U yaratgan metodologiya zamonaviy tarixshunoslik uchun ham namuna bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, Ogahiy asarlari nafaqat tarixiy ma’lumot manbai, balki o‘tmishdagi madaniyat, urf-odat va hayot tarzini o‘rganish uchun ham katta ahamiyatga ega.

Ogahiy XIX asr tarixshunosligida o‘zining ilmiy faoliyati bilan ajralib turgan olimdir. Uning tarixiy asarlari O‘zbekiston va Markaziy Osiyo tarixini chuqur o‘rganishga xizmat qiladi. Ogahiy asarlarida siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlar tizimli tarzda

yoritilgan, voqealar kronologik tartibda va faktlarga asoslanib bayon qilingan. Shu sababli uning asarlari tarixiy haqiqatni aniqlashda ishonchli manba sifatida qadrlanadi.

Ogahiy tarixiy manbalarni tadqiq qilishda o'ziga xos metodologiyani qo'llagan. U qadimiy qo'lyozmalar, shajaralar, xalq og'zaki merosi va boshqa tarixiy hujjatlarni o'rganib, voqealarni tasdiqlangan faktlar bilan ta'minlagan. Shuningdek, u tarixiy hodisalarni tahlil qilishda sabab-natija munosabatlariga e'tibor qaratgan, shaxsiy qarashlardan cheklangan holda, ob'ektiv yondashuvni asos qilgan. Bu jihatlar Ogahiyning nafaqat tarixshunos, balki ilmiy metodologiyani rivojlantirgan olim sifatida ham qadrlashga imkon beradi.

Ogahiy asarlari orqali o'tmishdagi hukmdorlar faoliyati, ijtimoiy hayot, iqtisodiy jarayonlar, hududlararo siyosiy aloqalar va madaniyat haqida keng qamrovli ma'lumot olish mumkin. Shu bilan birga, uning ilmiy merosi bugungi kun tarixshunosligi uchun ham katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdug'afurov, A. Muhammad Rizo Ogahiy. Toshkent, 1999 yil.
2. Dadaboyev, H. Ogahiyning tarixiy asarlari so'z boyligida o'zlashma qatlam. Toshkent, 2020 yil.
3. Ubaydullayev, A. Ogahiyning tarixiy manbalarni tadqiq qilish usullari. Toshkent, 2023 yil.
4. Ochildiyeu, Q. Muhammad Rizo Ogahiyning "Riyoziy davlat" asarida Xiva hayoti. Toshkent, 2023 yil.
5. O'rozboev, A. Ogahiyning ijtimoiy-siyosiy leksikasi. Toshkent, 2005 yil.
6. Tursunaliyeva, D. Ogahiyning inson tarbiyasi borasidagi qarashlari. Toshkent, 2019 yil.
7. Shavkatov, Sh. Ogahiyning antropologik qarashlari. Toshkent, 2021 yil.
8. Sultonova, Q. Ogahiyning "Gulshani Davlat" asari adabiy manba sifatida. Toshkent, 2000 yil.
9. Matyoqubova, T. Ogahiyning kichik she'riy janrlardagi ijodi. Toshkent, 2000 yil.
10. Matyoqubova, M. Ogahiy she'riyatida an'anaviy obrazlar talqini. Toshkent, 2001 yil.

11. Shavkatov, B. Xonlar alqagan muarrix: Ogahiyning tarixiy asarlari. Toshkent, 2018 yil.
12. Jabborov, N. Ogahiyning adabiy-tarixiy asarlari va manba sifatidagi ahamiyati. Toshkent, 2020 yil.
13. Dadaboyev, H. Ogahiy tarixiy asarlari leksik terminologiyasi. Toshkent, 2019 yil.
14. Ahmedova, M.F. Riyoz-u-Davla: ijtimoiy va siyosiy kontekst. Toshkent, 2022 yil.
15. NamDU nashri. Munis, Ogahiy va Bayoniyning tarixiy asarlari. Namangan, 2024 yil.
16. Ilmlar.uz. Muhammadrizo Ogahiy: eng sara gʻazallari va muxammaslari. Toshkent, 2021 yil.
17. Ziyouz.uz. Muhammad Rizo Ogahiy: ijodi va asarlari. Toshkent, 2022 yil.
18. Bilimlar.uz. Ogahiy hayoti va ijodi. Toshkent, 2020 yil.
19. CyberLeninka. Ogahiyning inson tarbiyasi va madaniyat masalalaridagi qarashlari. Moskva, 2023 yil.
20. Goldenscripts. Ogahiyning tarixiy asarlari va leksik terminologiyasi. Toshkent, 2020 yil.